

Тема 9. Державне регулювання банківської системи

План

Необхідність та цілі регулювання банківської діяльності.

Банківський нагляд, його завдання та принципи організації.

Фінансовий моніторинг.

Міжнародні стандарти банківської діяльності. Рекомендована література [1,2,3,5,7,8,10].

Необхідність та цілі регулювання банківської діяльності.

Банківське регулювання окремі вчені визначають як систему заходів, за допомогою яких держава через центральний банк або інший наглядовий орган забезпечує стабільне й безпечне функціонування банківської системи, запобігає дестабілізуючим процесам у банківському секторі.

Інші вчені визначають банківське регулювання як систему заходів, за допомогою яких центральний банк забезпечує стабільне, безпечне функціонування банків, запобігає дестабілізуючим процесам у банківському секторі.

Водночас більшість вчених під регулюванням банківської діяльності розуміють створення системи норм, що регулюють діяльність банків, визначають загальні принципи банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду, відповідальність за порушення банківського законодавства.

Тож відповідно до розглянутого можна зазначити, що регулювання банківської діяльності – це створення системи норм, що регулюють діяльність банків, визначають загальні принципи банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду, відповідальність за порушення банківського законодавства.

У широкому розумінні регулювання банківської діяльності – це створення відповідної правової бази: по-перше, розроблення та ухвалення законів, що регламентують діяльність банків; по-друге, це ухвалення відповідними установами, уповноваженими державою, положень, що регламентують діяльність банків, у вигляді нормативних актів, інструкцій, директив. Положення базуються на чинному законодавстві, конкретизують та роз'яснюють основні пункти законів та визначають межі поведінки банків, які сприяють надійному та ефективному функціонуванню банківської системи.

Згідно із Законом України "Про банки і банківську діяльність" (ст. 66) регулювання діяльності банків здійснюється Національним банком України у таких формах: адміністративне регулювання, індикативне регулювання.

В основу адміністративного регулювання покладено використання засобів впливу переважно організаційно-владного характеру. За допомогою адміністративного регулювання забезпечується нормальне функціонування банківської системи України відповідно до вимог законодавства та нормативно-правових актів Національного банку України.

Адміністративне регулювання здійснюється у правовій формі, тобто шляхом видання нормативно-правових актів. Це дає можливість визначати певні вимоги й умови щодо: реєстрації банків і ліцензування їх діяльності; встановлення вимог та обмежень щодо діяльності банків; застосування санкцій адміністративного чи

фінансового характеру; нагляду за діяльністю банків; надання рекомендацій щодо діяльності банків.

На відміну від адміністративного, індикативне регулювання передбачає використання комплексу змінних індикаторів фінансової сфери, що дають можливість Національному банку України за допомогою інструментів (засобів та методів) грошово-кредитної політики здійснювати регулювання грошового обігу та кредитування економіки з метою забезпечення стабільності грошової одиниці України як передумови для економічного зростання.

При здійсненні індикативного регулювання за допомогою таких засобів Національний банк України реалізує свої владні повноваження через інструменти, що мають суто економічний зміст, хоч і тут регулювання здійснюється у правовій формі, тобто шляхом видання правових актів. До таких засобів впливу можна віднести: встановлення обов'язкових економічних нормативів; визначення норм обов'язкових резервів для банків; встановлення норм відрахувань до резервів на покриття ризиків від активних банківських операцій.

У цих випадках індикативне регулювання поєднується з адміністративним, оскільки, наприклад, встановлення кількісних значень обов'язкових економічних нормативів (індикативне регулювання) є водночас вимогою щодо діяльності банків (адміністративне регулювання).

Індикативне регулювання включає форми, що передбачають використання засобів впливу непрямого (побічного) характеру. До них, зокрема, можна віднести: встановлення економічних нормативів, визначення норм обов'язкових резервів банків, встановлення норм відрахувань до резервів на покриття ризиків від активних операцій, визначення процентної політики; рефінансування банків; кореспондентські відносини; управління золотовалютними резервами, включаючи валютні інтервенції; операції з цінними паперами на відкритому ринку; імпорт та експорт капіталу.

Непрямий характер впливу проявляється у тому, що він здійснюється опосередковано, через відносини, в яких Національний банк України виступає не як орган державного управління, а як юридично рівноправний суб'єкт. Діяльність Національного банку України як власне банку, що здійснюється у зазначених формах, багато в чому визначає ситуацію на фінансовому ринку в державі, а через це впливає й на поведінку інших його учасників. Наприклад, здійснюючи валютні інтервенції, Національний банк України впливає на курс національної валюти; збалансовує попит і пропозицію на іноземну валюту і тим самим запобігає спекулятивним проявам з боку банків, що і є однією з цілей регулювання банківської діяльності у цьому випадку.

Банківський нагляд, його завдання та принципи організації.

Поняття "банківський нагляд" вчені також трактують по-різному. При цьому можна визначити декілька підходів щодо трактування поняття "банківський нагляд".

Відповідно до одного з них, банківський нагляд є системою, якою користується уряд з метою гарантування стабільності фінансового сектору національної економіки, його безпеки і здоров'я.

Другий підхід характеризується тим, що банківський нагляд розуміють як

систему контролю та впорядкованих дій Національного банку України, спрямованих на забезпечення дотримання банками та іншими кредитно-фінансовими установами у процесі їх діяльності законодавства України і встановлених нормативів, з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників.

Окремі вчені банківський нагляд визначають як цілісний і неперервний моніторинг за діяльністю банків із метою забезпечення надійності й стійкості окремих банків та банківської системи в цілому.

Енциклопедія банківської справи за редакцією В.С. Стельмаха дає таке тлумачення: "банківський нагляд – особливий вид відомчого контролю, система моніторингу та активних упорядкованих дій, здійснюваних державою (в особі центрального банку чи уповноважених наглядових органів) з метою забезпечення дотримання комерційними банками та іншими фінансово-кредитними установами законодавства та обов'язкових економічних нормативів".

Тож узагальнено банківський нагляд слід розуміти як систему контролю та активних упорядкованих дій Національного банку України, спрямованих на забезпечення дотримання банками та іншими особами, стосовно яких Національний банк України здійснює наглядову діяльність, законодавства України і встановлених нормативів, з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників та кредиторів банку. При цьому слід зазначити, що наглядова діяльність Національного банку України стосується всіх процесів, що відбуваються у банківській сфері на різних стадіях функціонування банків – від моменту створення банків до моменту припинення діяльності.

Закон України "Про банки і банківську діяльність" (ст. 67) визначає мету, організацію, підстави та обсяг нагляду.

Метою банківського нагляду є стабільність банківської системи та захист інтересів вкладників і кредиторів банку щодо безпеки зберігання коштів клієнтів на банківських рахунках.

Наглядова діяльність Національного банку України охоплює всі банки, їх підрозділи, афілійованих та споріднених осіб банків на території України та за кордоном, установи іноземних банків в Україні, а також інших юридичних та фізичних осіб у частині дотримання вимог Закону України "Про банки і банківську діяльність" щодо здійснення банківської діяльності.

При здійсненні банківського нагляду Національний банк України має право вимагати від банків та їх керівників усунення порушень банківського законодавства, виконання нормативно-правових актів Національного банку України для уникнення або подолання небажаних наслідків, що можуть поставити під загрозу безпеку коштів, довірених таким банкам, або завдати шкоди належному веденню банківської діяльності.

При здійсненні банківського нагляду Національний банк України може користуватися послугами інших установ за окремими угодами.

У разі відкликання у банку банківської ліцензії, Національний банк України повідомляє про це відповідні органи інших держав, в яких банк мав філії або кореспондентські та інші рахунки.

Національний банк України здійснює банківський нагляд на індивідуальній та консолідованій основі і застосовує заходи впливу за порушення вимог

законодавства щодо банківської діяльності.

У разі розгляду Національним банком України питань щодо застосування заходів впливу до конкретного банку для надання пояснень запрошується голова правління (ради директорів) або голова спостережної ради цього банку, за винятком випадків призначення тимчасового адміністратора або відкликання ліцензії банку і призначення ліквідатора.

При здійсненні нагляду за установами, що ведуть банківську діяльність в інших державах, Національний банк України співпрацює з відповідними органами цих держав. Повідомлення, надіслане відповідними органами інших держав, може використовуватися тільки в таких цілях: для перевірки ліцензії установи на право ведення діяльності; для перевірки права на здійснення банківської діяльності.

Сучасна структура системи банківського нагляду Національного банку України передбачає вирішення таких завдань, як: визначення стратегії і пріоритетних напрямів розвитку нагляду, розроблення методологічної і нормативної бази банківського регулювання та нагляду, забезпечення безперервного процесу нагляду, починаючи з реєстрації та ліцензування банків, проведення оперативного моніторингу, інспектування, прийняття адекватних заходів щодо стабілізації діяльності банків, робота з проблемними банками і прийняття рішень про їх подальшу діяльність, а також ліквідація банків.

Керівництво структурними підрозділами з питань банківського регулювання та нагляду покладено на заступника Голови Національного банку України – куратора служби банківського нагляду і виконавчого директора – керівника Служби банківського нагляду Національного банку України.

До Служби банківського нагляду увійшли Департамент нормативно-методологічного забезпечення банківського регулювання та нагляду, Департамент безвізного банківського нагляду, Департамент інспектування банків, Департамент кризового менеджменту та контролю операцій на відкритому ринку, Управління юридичного забезпечення банківського нагляду, Управління ліквідації банків. Департамент реєстрації та ліцензування банків та Департамент з питань запобігання використанню банківської системи для легалізації кримінальних доходів та фінансування тероризму підпорядковані заступнику Голови Національного банку України – куратору служби банківського нагляду

Фінансовий моніторинг.

Фінансовий моніторинг – це сукупність заходів, спрямованих на виконання вимог законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Система фінансового моніторингу в Україні складається з двох рівнів: державного (обов'язкового) та первинного (внутрішнього) фінансового моніторингу (Закон України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом" від 28 листопада 2002 р.

№ 249-IV (зі змінами та доповненнями)).

Державний (обов'язковий) фінансовий моніторинг – це сукупність заходів спеціально уповноваженого органу виконавчої влади з питань фінансового моніторингу з аналізу інформації щодо фінансових операцій, що надається суб'єктами первинного фінансового моніторингу, а також заходів з перевірки

такої інформації відповідно до законодавства України.

Суб'єктами державного фінансового моніторингу є:

спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань фінансового моніторингу — центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом — Державний комітет фінансового моніторингу;

центральні органи виконавчої влади та Національний банк України, які відповідно до закону виконують функції регулювання та нагляду за діяльністю юридичних осіб, що забезпечують здійснення фінансових операцій.

Первинний (внутрішній) фінансовий моніторинг — діяльність суб'єктів первинного фінансового моніторингу з виявлення фінансових операцій, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу, та інших фінансових операцій, що можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів.

Суб'єктами первинного фінансового моніторингу є:

банки, страхові та інші фінансові установи;

платіжні організації, члени платіжних систем, еквайрингові та клірингові установи;

товарні, фондові та інші біржі;

професійні учасники ринку цінних паперів;

інститути спільного інвестування;

інші юридичні особи, які відповідно до законодавства здійснюють фінансові операції.

На кожному рівні системи контролю визначені фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу.

Фінансова операція підлягає обов'язковому фінансовому моніторингу" якщо сума, на яку вона проводиться, дорівнює чи перевищує 80 000 грн або дорівнює чи перевищує суму в іноземній валюті, еквівалентну 80 000 грн, та має одну або більше таких ознак:

переказ грошових коштів на анонімний (номерний) рахунок за кордон і надходження грошових коштів з анонімного (номерного) рахунку з-за кордону, а також переказ коштів на рахунок, відкритий у фінансовій установі в країні, що віднесена Кабінетом Міністрів України до переліку офшорних зон;

купівля (продаж) чеків, дорожніх чеків або інших подібних платіжних засобів за готівку;

зарахування або переказ грошових коштів, надання або отримання кредиту (позики), проведення фінансових операцій з цінними паперами у випадку, коли хоча б одна зі сторін є фізичною або юридичною особою, що має відповідну реєстрацію, місце проживання чи місце знаходження в країні (на території), яка не бере участь у міжнародному співробітництві в сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансування тероризму, або однією зі сторін є особа, що має рахунок в банку, зареєстрованому у вищезазначеній країні (на вищезазначеній території);

переказ коштів у готівковій формі за кордон з вимогою видати одержувачу кошти готівкою;

зарахування на рахунок коштів у готівковій формі з їх подальшим переказом

- того самого або наступного операційного дня іншої особи;
- зарахування грошових коштів на рахунок чи списання грошових коштів з рахунку юридичної особи, період діяльності якої не перевищує трьох місяців з дня її реєстрації, або зарахування грошових коштів на рахунок чи списання грошових коштів з рахунку юридичної особи у випадку, якщо операції на зазначеному рахунку не проводилися з моменту його відкриття;
- відкриття рахунку з внесенням на нього коштів на користь третьої особи; переказ особою, за відсутності зовнішньоекономічного контракту, коштів за кордон;
- обмін банкнот, особливо іноземної валюти, на банкноти іншого номіналу;
- проведення фінансових операцій з цінними паперами на пред'явника, не розміщеними в депозитаріях;
- придбання особою цінних паперів за готівку;
- виплата фізичній особі страхового відшкодування або отримання страхової премії;
- виплата особі виграшу в лотерею, казино або в іншому гральному закладі;
- розміщення дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння та інших цінностей в ломбарді.

Як суб'єкт державного фінансового моніторингу Національний банк України зобов'язаний:

- під час здійснення нагляду перевіряти виконання вимог актів законодавства з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів та фінансуванню тероризму, вживати заходів в установленому законодавством порядку;
- забезпечувати зберігання інформації, одержаної від суб'єктів первинного та державного фінансового моніторингу і правоохоронних органів;
- погоджувати з уповноваженим органом будь-які нормативні документи;
- надавати уповноваженому органу інформацію і документи, необхідні для виконання покладених на нього завдань (за винятком інформації щодо особистого життя громадян).

Національний банк України за невиконання банківськими установами другого рівня вимог Закону України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом" може застосовувати заходи впливу, а саме у таких випадках:

- за невиконання поставлених завдань та недотримання обов'язків суб'єкта первинного фінансового моніторингу;
- за недотримання вимог, поставлених перед відповідальним працівником;
- за недотримання порядку ідентифікації осіб, що здійснюють фінансові операції;
- при порушенні права відмови від забезпечення здійснення фінансової операції, що підлягає фінансовому моніторингу;
- при порушенні порядку надання уповноваженому органу інформації про фінансові операції, що підлягають обов'язковому фінансовому

моніторингу.

Міжнародні стандарти банківської діяльності.

Комітет з банківського нагляду створено у 1974 році при Банку міжнародних розрахунків (Bank for International Settlements, BIS). Територіально Банк міжнародних розрахунків розташований у місті Базель, Швейцарія.

Сьогодні до комітету з банківського нагляду входять представники 20 країн, які були і залишаються промислово розвинутими, а тому раніше від інших відчували на собі вплив світової глобалізації.

Першим кроком на шляху до міжнародної гармонізації банківського регулювання стало прийняте у 1988 році Міжнародне наближення розрахунку капіталу та стандартів капіталу, відоме як Угода про капітал, або Базельська угода. Пізніше цей документ отримав ще одну назву – Базель I. Базель I у редакції 1988 року містив три основні постулати:

- капітал банку; складається з основного та додаткового;
- банки повинні утримувати капітал для покриття кредитного ризику;
- співвідношення між капіталом банку та його активами, взятими з урахуванням коефіцієнта кредитного ризику, не повинно бути меншим 8%.

До 2004 року Базель I було запроваджено майже у 130 країнах світу, в тому числі в Україні

Базельський комітет сформулював 25 принципів ефективного нагляду за банківською діяльністю.

До них належать:

- попередні умови ефективного банківського нагляду (принцип 1);
- ліцензування і структура нагляду (принципи 2-5);
- пруденційні правила і вимоги (принципи 6-15);
- методи поточного банківського нагляду (принципи 16-20);
- вимоги, що ставляться до інформації (принцип 21);
- офіційні повноваження наглядових органів (принцип 22);
- транскордонні банківські операції (принципи 23-25)

У 2004 році впроваджено нову Базельську угоду II, головною метою якої є: створення рівних конкурентних умов для операцій кредитних інститутів на міжнародних ринках; забезпечення повної відповідності обсягу власного капіталу банків усієї сукупності ризиків, які супроводжують їхню діяльність; здійснення зовнішнього і внутрішнього контролю за ризиками.

12 вересня 2010 року Базельським комітетом з банківського нагляду прийнято нові норми та стандарти по структурі та якості банківських активів, що називається «Базель-III». Він створює умови для значного підвищення стійкості банків та їх спроможності протистояти новим фінансовим потрясінням.

Голови Центробанків 27 держав прийняли рішення в три рази — до 8 %

— збільшити капітал першого рівня банків. Він поєднує ліквідні активи: державні облігації, звичайні акції та нерозподілений прибуток, та може спрямовуватися на покриття можливих збитків.

Згідно новим та більш жорстким стандартам до 4,5 % збільшено мінімальний розмір ліквідного резерву власного капіталу банку чи так званого коефіцієнту основного капіталу першого рівня. Досі цей рівень складав 2 % .

Новий стандарт по структурі резервів має бути виконаний банками до 1 січня 2019 року.

Разом з тим від нинішніх 4,5 % до 6 % підвищено рівень капіталу першого рівня банку, який представляє його найбільш ліквідні активи.

Рішенням Базельського комітету кожен банк має створити спеціальний буферний резервний капітал в розмірі 2,5 % .

Основним захистом банків у випадку нових фінансових потрясінь стане ліквідний резерв коефіцієнта основного капіталу першого рівня та буферний резерв. Разом вони складають 7 % банківського капіталу.

Банки, які не зможуть ввести ці норми у визначений термін, будуть змушені скорочувати виплати дивідендів по своїм акціям, а також знижувати розмір преміальних для співробітників.

Прийнято ще одну норму, згідно якої у разі виникнення кризової ситуації у світовій фінансовій системі, банки повинні виділяти до стабілізаційного фонду до 2,5 % капіталу, залежно від розміру.

Впровадження нових норм щодо вимог до структури активів та капіталу банків відбулось січня 2013 року до січня 2015 року. З січня 2016 по січень 2019 року банки повинні створити буферний резервний капітал.

Реалізація «Базеля-III» означає для багатьох банків необхідність залучення нових ліквідних коштів, в першу чергу за рахунок емісії акцій.

Уряди зможуть надавати приватним банкам новий капітал до січня 2018 року.

Попередні правила Базельського комітету, який збирається чотири рази на рік з метою розробки директив і рекомендацій щодо впровадження єдиних стандартів у сфері банківського регулювання, виявилися недостатніми, щоб попередити останню фінансову кризу.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

Дайте визначення банківському регулюванню.

Які види банківського регулювання Ви знаєте?

Дайте визначення банківському нагляду. В чому його призначення?

Розкрийте зміст фінансового моніторингу в банківській діяльності.

В чому особливості вимог Базеля I та Базеля II?